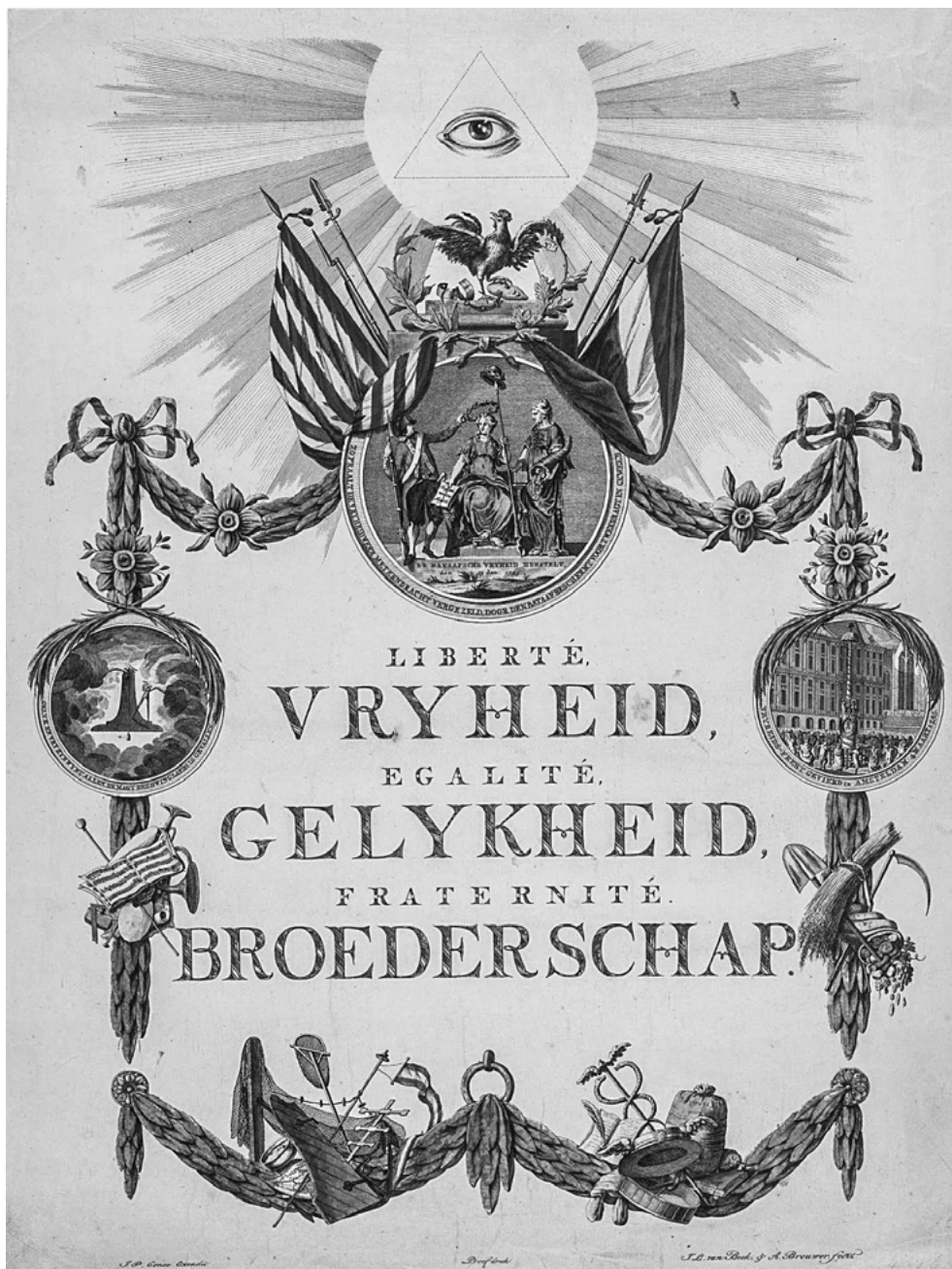

Het streven naar vrijheid en gelijkheid leidde ertoe dat de rechtsspraak in 1809 werd vastgelegd in het Crimineel Wetboek voor het Koninkrijk. Gedenkplaat voor de stichting van de Bataafse Republiek op 19 januari 1795. Prent van Anna Catharina Brouwer en Jan Lucas van der Beek, uitgegeven door J.P. Conse in 1795. Ets en gravure, penseel in kleuren, h 560 mm x b 420 mm (Collectie Rijksmuseum Amsterdam, www.rijksmuseum.nl/nl/collectie/RP-P-OB-67.572)

Daniëlle Waarma

‘Regt doende in den naam en van weegens het Bataafsche volk’

Het strafrecht en de strafrechtspraak gedurende de Bataafs-Franse tijd in Brabant¹

Dit artikel is gewijd aan het strafrecht in Brabant in de tijd dat Nederland onder invloed stond van Frankrijk. Deze periode van de (Bataafs-)Franse tijd duurde van 1795 tot 1813 en begon bij de Bataafse Omwenteling in 1795, die het einde van de Republiek der Verenigde Nederlanden betekende en de Bataafse Republiek bracht. De omslag, die plaatsvond tussen 1794 tot 1799, staat bekend als de Bataafse Revolutie en wordt ook wel een ‘fluwelen revolutie’ genoemd vanwege zijn niet gewelddadige karakter. De Bataafse Republiek ging in 1806 over in het Koninkrijk Holland, een vazalstaat van Frankrijk. Het Koninkrijk hield stand tot 1810, toen werd het ingelijfd en daarmee omgevormd tot een provincie van Frankrijk; dit bleef zo tot 1813.

Het is in deze Bataafs-Franse periode dat het rechtstelsel dat tot dan op een veelheid van bronnen gebaseerd was, overging naar één belangrijkste bron: een uniforme, centraal gecodificeerde wet. Deze periode is dan ook het beginpunt te noemen van een rechtssysteem dat wij vandaag de dag nog steeds hebben en vormt een belangrijk deel van onze rechtsgeschiedenis, dat in de huidige literatuur maar weinig belicht is. Er is bovendien weinig archiefonderzoek verricht naar deze belangrijke overgangperiode. Dit artikel belicht het strafrecht in deze periode, waarbij een onderscheid te maken is tussen de overgangperiode van 1795 tot 1809, de aanloop naar een centrale rechtsbron, en de periode van 1809 tot 1811, de tijd waarin Nederland als Koninkrijk Holland zijn eerste centrale gecodificeerde strafwet kende in de vorm van het *Crimineel Wetboek voor het Koninkrijk Holland* van 1809. Dit wetboek heeft maar zeer kort kracht van wet gehad. Zo kort zelfs dat er slechts één volledig commentaar over is verschenen.² Ondanks de korte geldingsduur is in de archiefstukken van deze korte periode terug te zien dat dit nieuwe wetboek in de voorkomende zaken uit de strafrechtspraktijk in grote mate werd toegepast. De dossiers uit de tijd van het nieuwe wetboek zullen worden uiteengezet, voorafgegaan door een uitgebreide toelichting op dossiers uit de Bataafse tijd in de aanloop naar het *Crimineel Wetboek*. Om dit in de juiste context te plaatsen wordt ook uiteengezet hoe het strafrecht er vóór de Bataafs-Franse tijd uitzag.

Centraal daarbij staat het deel van het land dat wij tegenwoordig kennen als Noord-Brabant. Deze huidige provincie heeft in de Bataafs-Franse tijd meerdere benamingen gekend. Van Bataafs Brabant³ naar het departement Brabant naar de splitsing in de twee departementen van de Dommel en van de Schelde en Maas.

¹ Gebaseerd op mijn scriptie *Strafrecht in de Bataafs-Franse tijd. Over de ontwikkeling van het Crimineel Wetboek van 1809 en de toepassing hiervan in Brabant* waarmee ik mijn studie Rechtsgeleerdheid in 2013 heb afgerond.

² Pompe, *Geschiedenis*, 247.

³ Destijds gespeld als ‘Braband’.

De Bataafs-Franse tijd

In januari 1795 trok de Franse generaal Charles Pichegru met zijn troepen op naar Noord-Nederland en vluchtte stadhouder Willem V van Oranje naar Engeland. Hiermee kwam een einde aan de Republiek der Verenigde Nederlanden en begon de tijd van de Bataafse Republiek.⁴ In het kielzog van de generaal bevonden zich de patriotten, die deze inval steunden. Al eerder, in de jaren tachtig van de achttiende eeuw, lieten de patriotten van zich horen in de Republiek. Hun poging tot hervorming was destijds echter niet succesvol. Met behulp van troepen van de Pruisische koning Frederik Willem II lukte het Willem V om deze opstand te bedwingen, waarna de verslagen patriotten in 1787 naar Frankrijk vluchtten.⁵ Nu echter, met behulp van de Franse patriottenbeweging, lukte het wel om de oude regenten te verjagen en brak een nieuwe tijd aan.

De revolutionairen in de Republiek lieten zich inspireren door hun Franse voorgangers en wilden onder meer een geschreven constitutie en hervormingen in het bestuur van de staat. De regenten werden uit hun posities gezet, de Staten-Generaal werden ontbonden en vervangen door een meer democratische Nationale Vergadering.⁶ Hiermee kwam een einde aan het regenteske bewind dat de Republiek had gekend. Op 1 maart 1796 werd ook Bataafs-Brabant, één van de voormalige Generaliteitslanden, toegevoegd aan de nieuwe Republiek. Nederland werd als gevolg van de Bataafse Omwenteling en een nieuwe Staatsregeling in 1798 omgevormd van een statenbond tot een eenheidsstaat.⁷ De Republiek was tot 1795 een statenbond met provincies die een hoge mate van zelfstandigheid kenden. Deze oude provincies hielden op te bestaan en hun soevereiniteit werd opgeheven, waarna de macht in de handen van het centrale bestuur kwam. Om de provincies te vervangen werd de staat in 1799 ingericht in departementen, met nieuwe grenzen en nieuwe namen.⁸ Nederland stond vanaf de omwenteling van 1795 onder sterke invloed van Frankrijk en werd in 1810 ingelijfd bij Frankrijk, waarmee het bestuur in handen van keizer Napoleon kwam. Nederland bleef tot 1813 een provincie van het Franse keizerrijk.

De Nederlandse vrijheidsmaagd op een gevelbord uit 1798. Het hing in de tijd van de Bataafse Revolutie aan de gevel van het stadhuis van 's-Hertogenbosch. Foto H.M.D. Dekker (Collectie Noordbrabants Museum, zie <http://janjbuijpers.blogspot.nl/2013/09/noord-en-zuid-in-de-franse-tijd.html>)

Als gevolg van de omwenteling van 1795 en met de komst van de nieuwe constitutie kwam er een duidelijkere scheiding tussen de wetgevende, uitvoerende en rechterlijke macht. De balans tussen deze machten verschilde door de opvolgende jaren heen en de macht verschoof voornamelijk van de wetgevende naar de uitvoerende organen.⁹ Een ander belangrijk gevolg van de nieuwe constitutie was de scheiding van kerk en staat en de gelijkheid voor de wet van alle burgers, ongeacht hun afkomst, religie en maatschappelijke

positie.¹⁰ De Staatsregeling bevatte ook een van de eerste Nederlandse geschreven vormen van mensenrechten, volgend uit de al in 1795 uitgebrachte ‘Verklaring van de rechten van de mens en van de burger’. Deze vorm van grondrechten voor de burger neemt tot op vandaag de dag een belangrijke plaats in binnen onze constitutie.¹¹

De Verlichting en het strafrecht

De Bataafse Revolutie en de hervormingen van de revolutionairen kenden hun oorsprong in de Verlichting. Deze kwam voort uit het rationalistische denken als resultaat van de wetenschappelijke revolutie en is te omschrijven als een brede cultuurbeweging. Het was niet louter een filosofische stroming, maar meer een geestelijk klimaat. De denkers van de Verlichting deelden een gemeenschappelijke gedachte, namelijk de gedachte dat voor alle zaken door menselijke rede, door het gebruiken van het verstand, een verklaring te vinden was. Door het gebruik van de menselijke rede kon men zich bevrijden van het verleden en de onderdrukking. De Duitse filosoof Immanuel Kant omschreef de Verlichting dan ook als de emancipatie van het menselijk bewustzijn; de mens werd weer mondig.¹² Met de komst van de rede zou ook de vooruitgang komen; men was immers in staat het lot in eigen handen te nemen.¹³ Het verlichte denken was ook de drijfveer achter de Bataafse Revolutie en omvatte een politieke stroming waarin de denkbeelden tot uiting kwamen in ideeën over de verhouding tussen de burgers en de staat, die is gericht op vrijheid en gelijkheid van alle mensen.

Vrijheid en gelijkheid waren moeilijk te waarborgen in een complex systeem met een hoge diversiteit aan rechtsbronnen, vanuit historische verscheidenheid zo gegroeid. De adel had in hoge mate controle over het recht, dat niet inzichtelijk was en ook nog eens vaak naar believen werd toegepast. Hiermee was het een machtsinstrument voor de standenstaat. Volgens het politiek programma van de Verlichting was het mogelijk een toegankelijk, kenbaar en voor iedereen gelijkwaardig rechtssysteem te construeren waarmee vrijheid en gelijkheid gewaarborgd konden worden. Dit was dan ook waar de revolutionairen wat het recht betreft naar toe werkten. Om rechtszekerheid en rechtsgelijkheid te bewerkstelligen was codificatie het aangewezen middel. Door het recht op te tekenen en het geldend te maken voor allen zouden deze idealen beter bereikt kunnen worden, want dit was dan inzichtelijk en gelijk voor iedereen. Hoe democratisch en idealistisch dit ook leek, het doel van de revolutionairen was voornamelijk het doorbreken van de oude standentraditie; zij bekommerden zich weinig om de lage klassen.¹⁴

4 De Monté ver Loren en Spruit, *Hoofddijnen*, 316; Lesaffer, *Inleiding*, 376; Bosch, *De ontwikkeling van het strafrecht*, 14.

5 Lesaffer, *Inleiding*, 376; Lesaffer, ‘A short legal history’, 50; Bosch, *De ontwikkeling*, 14.

6 Lesaffer, *Inleiding*, 376.

7 Artikel 1, Titel 1 van de Acte van Staatsregeling van de Staatsregeling voor het Bataafsche Volk luidde: ‘De Bataafsche Republiek is Eén en Ondeelbaar’.

8 Leenknecht, Kubben en Jacobs, *Opstand en Eenwording*, 97; Lesaffer, ‘A short legal history’, 50.

9 Leenknecht, Kubben en Jacobs, *Opstand en Eenwording*, 100.

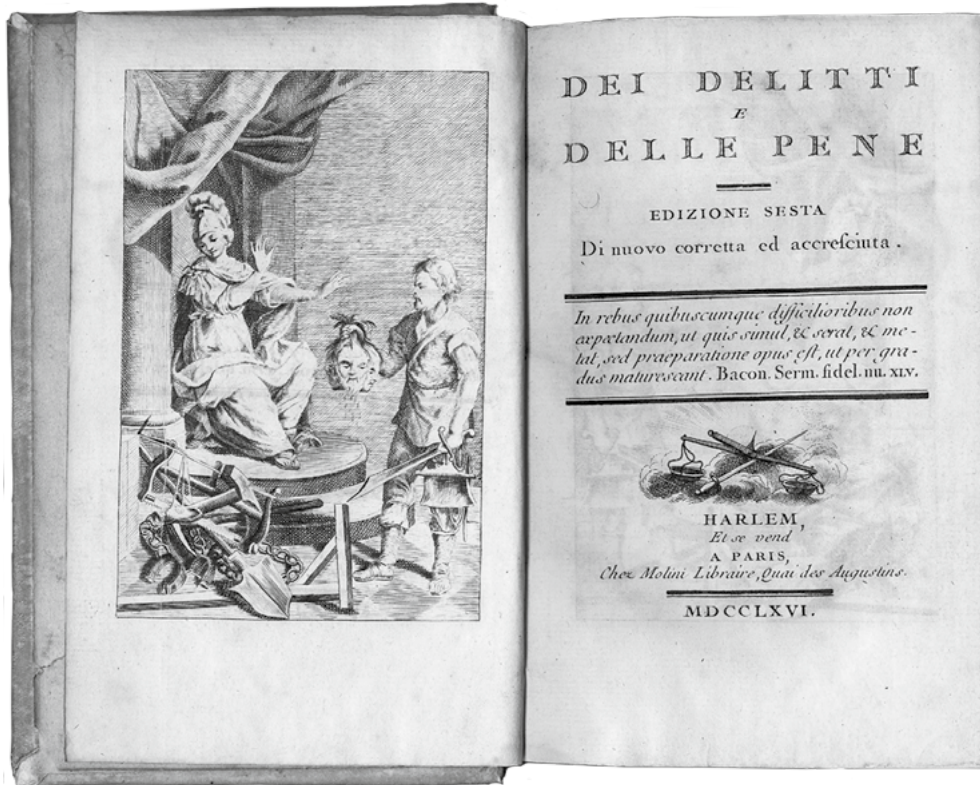
10 Vgl. artikel 3 van de Staatsregeling voor het Bataafsche Volk van 1798, raadpleegbaar op <www.denederlandsegrondwet.nl>, rubriek ‘versies van de Nederlandse grondwet’.

11 De Monté ver Loren en Spruit, *Hoofddijnen*, 318.

12 Porter, *The Enlightenment*, 1.

13 Lesaffer, *Inleiding*, 405-406.

14 Lesaffer, *Inleiding*, 407; Lesaffer ‘A short legal history’, 52.

Het boek *Dei delitti e delle pene* (Over misdaden en straffen), geschreven door Cesare Beccaria (1738-1794), had grote invloed op het denken over strafrecht en straffen. Hij had veel kritiek op het inzetten van de tortuur. Titelpagina van een uitgave uit 1766 (Collectie Yale Law Library)

De Verlichting en haar ideeën waren ook van invloed op het denken over straf en het strafrecht. De kritiek richtte zich onder andere op het harde karakter van het strafrecht, voornamelijk waar het ging om gebruik van de doodstraf, lijfstraffen en de pijnbank.¹⁵ Eén van de belangrijkste bronnen van kritiek op het strenge strafrecht kwam van de verlichte denker Cesare Beccaria.¹⁶ In zijn spraakmakende werk uit 1764, *Dei delitti e delle pene* (Over misdaden en straffen), gaf hij zijn kritiek op de willekeur en onduidelijkheid in het strafrecht, op de wreedheid van de tortuur en lijfstraffen en op de doodstraf.

Met het verschijnen van het werk van Beccaria werd later het beginpunt van de Klassieke Richting gemarkeerd.¹⁷ Aanhangers van deze school pleitten voor een rationeel strafrecht, waarin wreedheden tot een minimum beperkt werden en dood- en lijfstraffen vervangen zouden worden door vrijheidsbenemende straffen. Er moest een juiste balans zijn tussen een doelmatig strafrecht en de rechtsbescherming van burgers. Beccaria liet zich nog het meest kritisch uit over de tortuur, een veelgebruikte methode van de overheid in het strafproces om een verdachte tot bekentenis te dwingen. Hij noemde het barbaars en bovendien onbruikbaar, aangezien de uitkomst van handelingen van tortuur vaak twijfelachtig is.¹⁸ Strafrecht zou in dienst moeten staan van de veiligheid van mensen en gericht zijn op afschrikking en preventie. Dit kon volgens Beccaria het best bereikt worden door middel van vrijheidsbenemende straffen, omdat de redelijke mens tijdens deze straf tot inkeer

zou komen en geen nieuwe misdaden zou plegen. Bovendien zou het aan anderen tonen dat misdaad niet loont.¹⁹ Beccaria pleitte ook voor een kenbaar strafrecht, dat willekeur zou kunnen tegengaan en rechtszekerheid zou waarborgen. Hiermee was hij een van de eersten die uiting gaf aan het legaliteitsbeginsel. Dit vereiste onder andere dat het strafrecht zou worden gecodificeerd en de overheid hieraan gebonden zou zijn. Geen straf zonder een voorafgaande wet; *nullum delictum, nulla poena sine praevia lege poenali*.²⁰ Codificatie werd hiermee dan ook één van de kernpunten van de strafrechtsdenkers.²¹ Naast deze wettelijke legitimatie voor het beperken van vrijheid werd ook uiting gegeven aan het gelijkheidsbeginsel, het proportionaliteitsbeginsel en de onschuldpresumptie. Deze en andere belangrijke beginselen waren deels opgenomen in de burgerrechtenverklaring van 1795 en zouden later worden opgenomen in de verschillende constituties in de vorm van de Staatsregelingen.

Het Crimineel Wetboek voor het Koninkrijk Holland van 1809

Het Crimineel Wetboek van 1809 was de eerste strafwet in het Koninkrijk Holland die uiting gaf aan de gewenste hervormingen in het strafrecht. De afschaffing van de tortuur kwam al iets eerder, omdat deze opgenomen was in artikel 36 van de Staatsregeling van 1798.²² Gesteld zou kunnen worden dat het Crimineel Wetboek, vanuit het perspectief van een meer humaan strafrecht gedreven door de ratio en met minder wrede straffen, een mijlpaal is in de geschiedenis. Hierbij moet echter een kanttekening geplaatst worden. Hoewel het Crimineel Wetboek op het gebied van het geschreven recht een duidelijke verandering met zich meebracht, was deze omslag in de rechtspraktijk minder sterk. De rechter legde in veel gevallen minder zware straffen op dan de wet voorschreef. Hiermee betekende de inhoud van het Crimineel Wetboek meer een logische voortzetting van een al ingetreden verandering en minder een tegenstelling met de tijd daaraan voorafgaand.²³

Het Crimineel Wetboek voor het Koninkrijk Holland kende zijn oorsprong in de Staatsregeling van 1798. Artikel 28 van de 'Burgerlijke en Staatkundige Grondregels', het codificatieartikel, bepaalde dat er een burgerlijk en strafwetboek moest komen, en wel binnen twee jaar. Het artikel luidde als volgt:

'Er zal een Wetboek gemaakt worden, zoo wel van Burgerlijke, als van Lijfstraflijke Wetten, te gelijk met de wijze van Regtsvordering, op gronden, door de Staatsregeling verzekerd, en algemeen voor de gantsche Republiek. (...) Deszelfs invoering zal zijn, uiterlijk binnen twee jaaren na de invoering der Staatsregeling.'²⁴

Echter, door de complexiteit van deze overgang naar een uniform rechtstelsel en door aanhoudende onenigheid tussen de voor het wetgevingsproces verantwoordelijke partijen, duurde het nog tot 1 februari 1809 voordat het eerste wetboek er kwam. Vervolgens was

¹⁵ Van Binsbergen, *Poenaal Panorama*, 125.

¹⁶ Cesare Beccaria leefde van 1738 tot 1794 en was een Italiaans filosoof en politicus. Beccaria baseerde het recht van de overheid om te straffen op basis van de wet, opgesteld door de wetgever, op de theorie van het sociaal contract van Rousseau.

¹⁷ Van Binsbergen, *Poenaal Panorama*, 134.

¹⁸ Ten Voorde 'Beccaria: Dei delitti e delle pene', 344.

¹⁹ Broers, *Geschiedenis*, 120; Vrugt, *Aengaende Criminele Saken*, 51.

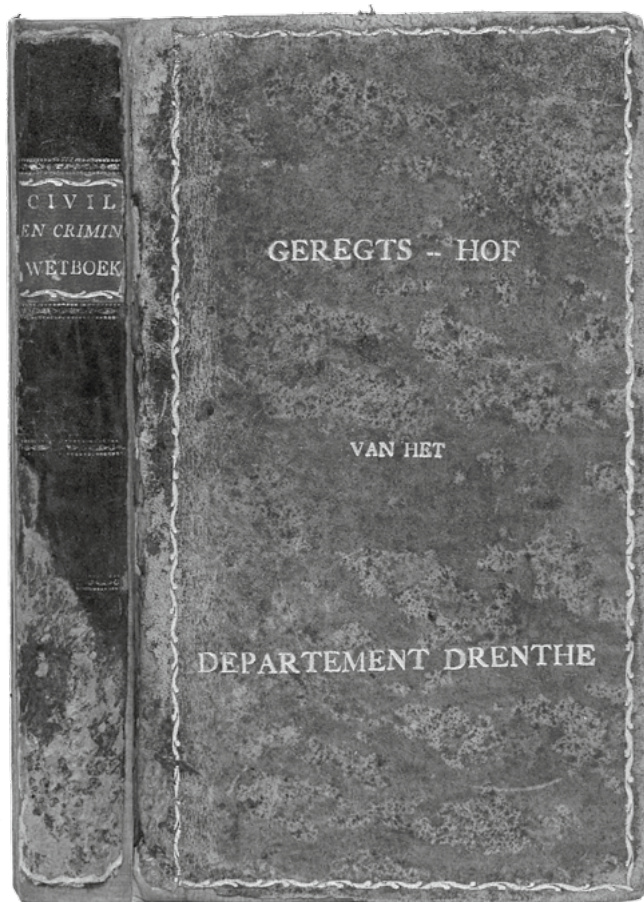
²⁰ Deze Latijnse uitdrukking werd gedaan door Anselm von Feuerbach in 1804. Vgl. Van Binsbergen, *Algemeen*, 135.

²¹ Vrugt, *Aengaende Criminele Saken*, 48.

²² Artikel 36 van de Staatsregeling voor het Bataafsche Volk van 1798 luidde 'De pijnbank wordt afgeschaft door de gantsche Republiek'.

²³ Broers, *Geschiedenis*, 121.

²⁴ Raadpleegbaar op <www.denederlandsegrondwet.nl>.

Kalfsleren omslag van het Wetboek Napoleon; ingerigt voor het Koninkrijk Holland met daarin het Crimineel wetboek voor het Koninkrijk Holland (<http://www.geheugenvannederland.nl/?/nl/items/KONB12:1762E190>)

het slechts twee jaar geldend, tot de inlijving van Nederland bij Frankrijk. Op 1 maart 1811 kreeg de Franse wetgeving kracht van wet in Nederland en hield de rechtskracht van het Crimineel Wetboek op te bestaan. Tot aan de daadwerkelijke invoering van ons eerste nationale strafwetboek golden de oude strafrechtelijke normen uit de tijd van het Ancien Régime. Deze strafrechtelijke normen vloeiden voort uit enkele geschreven bronnen, de plakkaaten, ordonnantiën, keuren en statuten, en uit andere bronnen zoals het, al dan niet geschreven, gewoonterecht, de costumen genaamd, het goddelijk recht uit de boeken van het Oude Testament en de geschriften van belangrijke juristen. Bovendien werden deze indien nodig nog steeds aangevuld met Romeins recht. Daarnaast speelde nieuwe wetgeving, gelegenhedswetgeving tot stand gekomen in de periode na de Bataafse Omwenteling maar nog voor het Crimineel Wetboek, een rol als bron van recht.²⁵

Het eerste deel van het Crimineel Wetboek, waarin de algemene bepalingen waren opgenomen, bevatte ook het strafstelsel van het nieuwe wetboek. Dit was omschreven in de derde titel en bestond uit een stelsel van wettelijke maximumstraffen. In artikel 25 stond een limitatieve opsomming van de mogelijke straffen. Dit waren de doodstraffen,

schavotstraffen, gevangenisstraffen, verbanning, verklaring van eerloosheid, verklaring van onbekwaamheid tot een bepaald ambt, verklaring van vervallen te zijn van enig ambt en de geldboete. De doodstraf kon worden voltrokken met de strop of het zwaard. Onder de schavotstraffen vielen de lijfstraffen van geseling of brandmerking. Tevens kon men te pronk gesteld worden of met het zwaard over het hoofd gestraft worden. Dit waren ontorende straffen waarvan de laatste vooral symbolisch van aard was. De maximale gevangenisstraf die kon worden opgelegd werd bepaald bij de afzonderlijke delicten en was nooit meer dan twintig jaar. De gevangenen konden worden verplicht arbeid te verrichten. Een verbanning kon naar beoordeling van de rechter voor altijd worden opgelegd, tenzij bij het specifieke delict een maximumduur was voorgeschreven. De strafrechtspraak in Brabant lag in de Bataafs-Franse tijd aanvankelijk bij de schepenenbanken en later bij de Hoge Vierschaar. Boven deze instellingen stond het Hof, gezeteld in 's-Hertogenbosch.

Bij een zogenoemde kaakstraf werd de veroordeelde te pronk gesteld. Een oneervolle straf, zeker als hij of zij dan ook nog werd bekogeld met eieren, zoals op deze afbeelding te zien is (uit: Hugo Driesen, *De rechtspraak in onze gewesten*. Zie http://www.tenboome.webruimtehosting.net/tenboome/paginas/jaarboek%202002-2003/de_rechtspraak_in_onze_gewesten.htm

Dieven, inbrekers en rovers

Om het strafrecht in de aanloopperiode naar het Crimineel Wetboek goed te kunnen duiden, is het nodig eerst aandacht te besteden aan het strafrecht dat daar onmiddellijk aan voorafging. In het strafrecht van vóór 1795 was de doodstraf een mogelijke straf voor vermogensdelicten. Zo ook volgens de costumen van de Stad en Meierij van 's-Hertogenbosch. Deze schreven voor dat een dief in beginsel tot de galg moest worden veroordeeld, tenzij de rechtbank oordeelde dat de diefstal van geringe aard was waardoor een lichtere straf gepaster was.²⁶

Deze zwaarste vorm van bestraffing werd ook veel voorgeschreven wanneer sprake was van omstandigheden die als verzwarend beschouwd werden. Zo werd een enkeltje galg regelmatig voorgeschreven in de plakaten van de Staten-Generaal uit de zeventiende en voornamelijk achttiende eeuw waar het ging om diefstal met braak of geweld, diefstal in de nachtelijke uren en diefstal van vee en landbouwbenodigdheden.²⁷ De laatste vorm van diefstal werd als ernstig ervaren omdat de boeren afhankelijk waren van deze goede-

²⁵ Moorman van Kappen, 'Het Crimineel Wetboek', 201.

²⁶ Cap. 3 artikel 1 van de costumen van de stad 's-Hertogenbosch, vgl. Broers, *Van plakkaat tot praktijk*, 87.

²⁷ Broers, *Van plakkaat tot praktijk*, 87.

ren: het stelen van deze bestaansmiddelen had dan ook grote gevolgen.²⁸ Ook wanneer sprake was van het herhaaldelijk helen van gestolen goederen, diende de heler te worden opgehangen.²⁹

Een blik op de praktijk moge ter illustratie dienen. Voor de schepenenbank van Tilburg hebben verschillende soorten dieven terechtstaan. Wanneer de gerechtsofficier van mening was dat er een zware inbreuk plaatsgevonden had op de rechtsorde, dan eiste hij dat de dader opgehangen werd. Dit was vaak het geval wanneer er sprake was van recidive, verzwaren omstandigheden zoals inbraak, of wanneer het misdrijf was gepleegd door een vagebond. Wanneer er een mildere overtreding begaan was, eiste hij veelal dat de dader geëxcommuniceerd en verbannen werd. In de zeventiende eeuw baseerde de officier de eis vaak op een algemene rechtsgrond, waarin hij behalve naar de wetten, rechten of plakكاتen van het land ook verwees naar de costumen, het gewoonterecht als aparte rechtsbron. Dat deed hij destijds in het geval van andere delicten meestal niet zo expliciet. Zelfs in de achttiende eeuw, toen steeds meer plakكاتen uitgevaardigd werden ten aanzien van vermogensdelicten, bleef de officier zich baseren op het gewoonterecht. Hij beschreef het recht dan ook zodanig dat de rechters een arbitraire bevoegdheid behielden, behalve wanneer het ging om een gekwalificeerde diefstal. De gekwalificeerde diefstallen waren de diefstallen die in de plakكاتen omschreven waren.³⁰

Wanneer er sprake was van geweldpleging of bedreiging bij een diefstal, dan werd dit gekwalificeerd als roof en vaak ook als straatschenderij, aangezien er een verstoring van de openbare orde plaatsvond.³¹ Dit delict werd in de Middeleeuwen als zeer strafwaardig bevonden en de daders moesten het dan ook met hun leven bekopen.³² Een aantal rovers stond terecht voor de schepenen van 's-Hertogenbosch en ook deze zaken eindigden meermaals in een doodstraf. De plegers van de berovingen waren veelal ook schuldig aan andere misdrijven.³³

De strafwetten, de plakكاتen die voornamelijk tussen 1723 en 1745 opgesteld waren inzake diefstal, roof en inbraak, hebben maar weinig invloed gehad op de rechtspraktijk van deze delicten. Rechtbanken maakten veelal gebruik van gewoonterecht om tot een vonnis te komen en eigenden zich daarmee een arbitraire bevoegdheid toe. De officier verwees dan ook veel naar de costumen om zijn eis te onderbouwen. Bij de uitspraak hield de rechtbank rekening met de persoon van de dader en de omstandigheden van het geval. Waar het ging om de strafoplegging, werden vooral vagebonden en veelplegers opgehangen, anderen kwamen veelal weg met een lijfstraf en een verbanning.³⁴

Ook in de Frans-Bataafse tijd werd in de rechtspraak nog teruggegrepen op oude plakكاتen en costumen. Titelblad van *Costuymen, ende usantien der Hooft-stadt ende Meyerye van s'Hertogen-bossche* uit 1684 (Collectie Regionaal Archief Tilburg, zie <http://www.historietilburg.nl/tijdschrift/6.1/572.htm>)

In de overgangsperiode naar het nieuwe wetboek zijn in de zaken die zich voordeden over vermogensdelicten voor de schepensbank van Tilburg duidelijke overeenkomsten zichtbaar met de oude rechtspraak. Zo verwees de officier in zowat alle gedocumenteerde zaken in de ‘tigt en aanspraak’, de criminele eis, in algemene zin naar de rechtsbronnen. Dit deed hij door te verwijzen naar de ‘rechten, wetten en plakkatens van het land’ of naar de ‘wetten, costumen en plakkatens’.³⁵ Ook de officier van de Hoge Vierschaar deed vaak in algemene verwijzing een beroep op de geldende rechtsbronnen, opnieuw vaak in dezelfde bewoordingen verwijzend naar de wetten, plakkatens en costumen maar ook eens in de opvallende beschrijving ‘ingeolge dezer stad costumen en na mate de misdaad en omstandigheden’.³⁶ De costumen werden dus ook nu nog geregeld als specifieke rechtsbron genoemd, maar in de meeste gevallen is deze verwijzing niet verder gedefinieerd.

In één zaak was dit echter wel het geval, namelijk in de zaak uit 1804 tegen Woudrien van de Ven, die in 's-Hertogenbosch vervolgd werd wegens diefstal. De officier noemde in zijn eis artikel 1 van titel 3 van de costumen van 's-Hertogenbosch.³⁷ Dit artikel bepaalde zoals gezegd dat een dief opgehangen moest worden aan de galg, tenzij er sprake was van een kleine diefstal, dan was een lichtere straf ook mogelijk.³⁸ De officier vroeg de rechters dan ook om Woudrien naar evenredigheid van de misdaad te straffen. Deze verbanden haar vervolgens voor vier jaar uit het departement.

In de gevallen waarin de officier zich beriep op specifieke plakkatens, waren dit vrijwel steeds plakkatens van vóór de Bataafse tijd, dus vóór 1795. Meermaals verwees hij naar het plakkaat van 27 maart 1745 over diefstal van vee of landbouwbenodigdheden.³⁹ Ook verwees hij enkele malen naar het plakkaat van 18 maart 1732 wanneer sprake was van inbraak in huizen of schuren.⁴⁰ De procureur generaal voor het Hof beriep zich zelfs eenmaal bij een diefstal op een plakkaat uit de zeventiende eeuw, namelijk dat van 25 juni 1649.⁴¹

De officier refereerde in slechts één geval aan nieuwe gelegenheidswetgeving van na 1795. In dit geval stond Johannes Theunissen terecht voor het Hof in 's-Hertogenbosch voor een diefstal van hout en verwees de procureur generaal naar de publicatie door het staatsbewind van de Bataafse Republiek van 26 april 1803 inzake diefstal van hout en boomvruchten. Het tweede artikel van deze publicatie schreef voor dat de dader ‘strengelijk gegeseld’ moest worden en dat was dan ook de eis van de officier. De rechter woog in zijn oordeel ogenschijnlijk de situatie van Johannes mee, die verklaarde het uit pure armoede gedaan te hebben, niet wetende dat de straf voor zijn vergrijp zo zwaar zou zijn. Hij werd vrijgelaten omdat de rechters van oordeel waren dat acht dagen water en brood een passende straf was, maar hij deze niet uit hoofde te zitten aangezien hij al geruime tijd vast zat. Hem werd dus verdere gevangenisstraf bespaard.⁴²

28 Berents, *Het werk van de vos*, 94.

29 Broers, *Van plakkaat tot praktijk*, 87.

30 Broers, *Van plakkaat tot praktijk*, 88.

31 Broers, *Van plakkaat tot praktijk*, 90.

32 Vanhemelryck, *Ellendelingen*, 18-22.

33 Broers, *Van plakkaat tot praktijk*, 90-91.

34 Broers, *Van plakkaat tot praktijk*, 92-93.

35 RAT, *RA Tilburg*, crim. dossiers, nrs. 297, 306, 313, 314.

36 SAH, *RA 's-Hertogenbosch*, inventarisnr. 15, dossiernr. 16.

37 SAH, *RA 's-Hertogenbosch*, inventarisnr. 15, dossiernr. 8, vonnisnr. 3361b, folio 93.

38 Broers, *Van plakkaat tot praktijk*, 87.

39 RAT, *RA Tilburg*, crim. dossiers, nr. 305; SAH, *RA 's-Hertogenbosch*, inventarisnr. 15, dossiernr. 163, vonnisnr. 3361a, folio 29; BHIC, *Archief RvB*, inventarisnr. 1249, dossiernr. 486.

40 SAH, *RA 's-Hertogenbosch*, inventarisnr. 15, dossiernr. 163, vonnisnr. 3361a, folio 54.

41 BHIC, *Archief RvB*, inventarisnr. 1249, dossiernr. 496.

42 BHIC, *Archief RvB*, inventarisnr. 1249, dossiernr. 513, inventarisnr. 1251, vonnisnr. 10.720.

**Kleine Dieberey doet verber lopen / ?
Met gesjeien moet men dat bekopen.**

**Steelt men voort en raakt in Icy /
Een brandmerck komt 'er van nog by.**

**Op Steelen volgt moorden / slaen /
Waar van 't eynde is klabbraken.**

**Donkerschap baart booslaan quaad /
Waarom men die het hooft afslaat.**

Marteling of tortuur zoals het radbraken (linksonder) werd in 1798 afgeschaft, maar lijfstraffen zoals geseling (linksboven) en brandmerken (rechts boven) bleven bestaan, al werden zij minder vaak opgelegd. Ook de doodstraf door het zwaard (rechtsonder) of de strop bleef gehandhaafd. Uit: centsprent *Kindere wilt dees Printe leesen, en leert van Jongs op kwaad doen vreezen*, Utrecht eind achttiende eeuw (zie <http://www.jefdejager.nl/liijnenenbreuken.php>)

De straffen die door de verschillende rechters opgelegd werden, liepen sterk uiteen. Eén gewoonte is overduidelijk blijven bestaan na 1795: wanneer een verdachte voortvluchtig was en de gerechtsdienaren er niet in slaagden hem te laten verschijnen, werd bij verstek een verbanning uitgesproken. Dit was een voortzetting van de gangbare procedure van voor de Bataafse tijd.⁴³ Deze standaardstraf werd in alle vonnissen bij verstek uitgesproken en hield in dat de verdachte verbannen werd, bijna altijd voor de rest van zijn leven, uit de stad waar het delict gepleegd was of uit het gehele departement Brabant. Wanneer de verbanning geschonden zou worden, werd de dader alsnog opnieuw berecht. Deze standaardprocedure werd niet alleen in het geval van een diefstal ingezet, maar ook voor andere delicten.⁴⁴

Verbanningen werden niet alleen uitgesproken in het geval van een verstekvonnis, maar ook geregeld wanneer de verdachte wel gepakt was en dus wel kon worden gestraft. De duur van de opgelegde verbanningen verschilde nog wel eens, maar de meeste verbanningen werden opgelegd voor altijd.⁴⁵ Soms betekende dit dat de overtreder niet meer mocht

komen in de gemeente waar het delict gepleegd was, maar vaak gold dit voor het gehele departement. De verschillen in oordeel zijn moeilijk te verklaren wegens het ontbreken van een motivering bij het vonnis. De straf bestond meestal niet alleen uit een verbanning, maar werd vaak gecombineerd met een van de andere mogelijke straffen zoals een lijfstraf of een vrijheidsbenemende straf.

Ook dood- en lijfstraffen behoorden namelijk nog tot de mogelijkheden voor de rechter. Zoals gezegd bleven in deze overgangsperiode de oude plakkat en costumen nog gelden en dus ook de straffen die ze bevatten. Deze lichaamsstraffen werden echter niet vaak meer ingezet. De doodstraf werd door de Hoge Vierschaar nog maar in een enkel zwaar geval uitgesproken, bijvoorbeeld in de zaak uit 1803 in 's-Hertogenbosch tegen Evert van Dal, die schuldig was aan diefstal van bijenkorven. Deze vorm van diefstal was in het plakkaat van 27 maart 1745 opgenomen en de voorgeschreven straf was de doodstraf, vandaar ook dat Evert tot de dood door middel van het koord veroordeeld werd.⁴⁶ Lijfstraffen, meestal in de vorm van een geseling en soms een brandmerk, kwamen nog wat vaker voor. Deze werden ook niet vaak meer ingezet, maar in een paar vonnissen van de Hoge Vierschaar is dit toch nog de opgelegde straf. Dit was voornamelijk het geval in de zaken waarin sprake was van verzwarende omstandigheden zoals braak, recidive of bedreiging.⁴⁷

Een veelgebruikte mogelijkheid van bestraffing was opsluiting. Deze zogeheten 'confinementen' vonden vaak plaats in een tucht- en werkhuis, waar de veroordeelde met zijn handen de kost moest verdienen. Deze straf had zijn oorsprong in de zestiende eeuw en werd steeds meer ingezet in de zeventiende en achttiende eeuw. Men meende dat de mogelijkheid tot langdurige opsluiting een meer afschrikwekkend effect zou hebben dan een lijfstraf, die slechts een kort moment van pijn inhield. Bovendien zou de samenleving baat hebben bij deze vorm van bestraffing, aangezien de veroordeelden nuttig werk verrichtten. De veroordeelde kon zijn werkende leven voortzetten na het uitzitten van zijn straf en zo afzien van nieuwe misdrijven.⁴⁸ Naast een langdurige opsluiting werd in sommige andere gevallen iemand slechts enkele dagen op water en brood gezet om zijn zonden te overdenken. Dit was ook het geval voor Jaques Pieter Pas, die na het stelen van wat kleding voor acht dagen op water en brood werd gezet, waarna hij de stad 's-Hertogenbosch uit werd gestuurd.⁴⁹ Maria Michiel Lesius wachtte hetzelfde lot na het stelen van een brood.⁵⁰ In veel andere, zwaardere gevallen was sprake van een langere werkstraf in een tucht- en werkhuis. Na de werkstraf volgde dan wel weer vaak een langdurige of zelfs levenslange verbanning uit het departement.

Wanneer er sprake was van diefstal met braak werd dit ook als bijzonder strafwaardig gezien. Maria en Gerardus Stips werden door de Hoge Vierschaar in 's-Hertogenbosch voor hun diefstal van spek door middel van inbraak voor twaalf jaar in een tucht- en werkhuis opgesloten en vervolgens verbannen uit het departement Brabant.⁵¹ Jan Vlemmings, een hardleerse dief en inbreker, kwam verscheidene keren voor deze rechtbank te staan. Hij was in 1807 schuldig bevonden aan een combinatie van gekwalificeerde diefstallen, waaronder

⁴³ Broers, *Geschiedenis*, 74; Broers, *Van plakkaat tot praktijk*, 17.

⁴⁴ Zie bijvoorbeeld SAH, RA 's-Hertogenbosch, inventarisnr. 15, vonnisnr. 3361a, folio 8, folio 51.

⁴⁵ SAH, RA 's-Hertogenbosch, inventarisnr. 15, dossiernr. 1, 2, 16, vonnisnr. 3361a, folio 2, 24, 40, 42, vonnisnr. 3361b, folio 51, 58, 59, 74, 78.

⁴⁶ SAH, RA 's-Hertogenbosch, inventarisnr. 15, vonnisnr. 3361a, folio 29.

⁴⁷ SAH, RA 's-Hertogenbosch, inventarisnr. 15, vonnisnr. 3361a, folio 24, vonnisnr. 3361b, folio 51, folio 78.

⁴⁸ Broers, *Geschiedenis*, 117-119.

⁴⁹ SAH, RA 's-Hertogenbosch, inventarisnr. 15, dossiernr. 16.

⁵⁰ SAH, RA 's-Hertogenbosch, inventarisnr. 15, vonnisnr. 3361a, folio 2.

⁵¹ SAH, RA 's-Hertogenbosch, inventarisnr. 15, dossiernr. 2, vonnisnr. 3361a, folio 199.

de diefstal met braak van een paard uit een stal in de omgeving van 's-Hertogenbosch. Hij werd in eerste instantie volgens de plakaten veroordeeld tot het koord, wat zijn dood zou betekenen. Hij had echter geluk, aangezien hem remissie werd verleend door de koning. Hij kreeg nu 'slechts' de symbolische straf van geseling met de strop om de nek, 25 jaar gevangenisstraf en een eeuwige verbanning opgelegd.⁵² In een andere zaak werd Peter de Voer, wegens zijn gewelddadige huisbreuk waarbij hij had gedreigd met messen en geweld had gebruikt om tot diefstal over te gaan, schuldig bevonden aan inbraak én roof. Hier was sprake van twee gekwalificeerde misdrijven. Roof werd, zoals al eerder genoemd, als zeer strafwaardig beschouwd en hij werd dan ook met het koord gestraft, dus ter dood veroordeeld.⁵³

De strafeis en de opgelegde straffen waren afhankelijk van de ernst van de overtreding, maar ook van de persoon van de verdachte. Zo waren de rechters in sommige gevallen mild in hun oordeel omdat de daad gepleegd was door een kind of door een persoon met geringe verstandelijke vermogens.⁵⁴ Dit was ook het geval voor de zestienjarige Johannes Kastelijns en de veertienjarige Cornelis Adriaan Verbeek in 's-Hertogenbosch, die zich onafhankelijk van elkaar schuldig hadden gemaakt aan diefstal met braak. De eerste werd voor zijn diefstal van geld twaalf jaar opgesloten, de tweede zes jaar. Beiden werden na hun opsluiting eeuwig verbannen. Wat de straf geweest zou zijn voor een ouder persoon, is moeilijk te zeggen, maar het oordeel lijkt daadwerkelijk wat milder aangezien het stel Stips voor het stelen van wat spek ook twaalf jaar kreeg en spek van geringere waarde was dan geld. Tegen de veertienjarige Francis Bellet, schuldig aan diefstal van geld, eiste de procureur generaal dat hij geëxecuteerd zou worden, voor drie jaar opgesloten en daarna verbannen. Het Hof in 's-Hertogenbosch oordeelde echter anders en zette hem vanwege zijn jonge leeftijd slechts acht dagen op water en brood.⁵⁵ Ook wanneer er sprake was van ouderdom en goed gedrag kon dit reden zijn tot strafvermindering. Zo vroeg de officier van de schepenenbank van Tilburg in 1800 om Bastiaan Nieuwlands voor zijn diefstal van enkele bijstokken niet ter dood te veroordelen zoals voorgeschreven was in het plakkaat van 27 maart 1745. Bastiaan stond bekend als een hardwerkend, trouw en eerlijk mens en een doodstraf zou voor zijn geringe vergrijp niet gepast zijn; een verbanning of gevangenisstraf was meer geschikt. Vanwege zijn hoge leeftijd zou een verbanning zijn dood betekenen aangezien hij zelf zijn brood niet meer kon verdienen en dus was een gevangenisstraf de beste optie. Hij werd voor de rest van zijn leven in het tuchthuis opgesloten.⁵⁶

Een bijzondere straf is te zien in het geval van Augustinus Schippers en Martinus Bakkers uit 1800 in Tilburg. Tegen hen werd geëist dat zij met onbedekt hoofd hun spijt zouden betuigen en daarnaast een boete zouden afdragen voor hun diefstal van vlees en vet uit de tuin van Cornelis Smulders.⁵⁷ Deze zogenoemde 'amende honorabel en profitabel' diende ter genoegdoening voor en compensatie van het slachtoffer. Het ging namelijk om een eerlijke betering, de 'amende honorabel' en een profijtelijke betering de 'amende profitabel', waarbij de eerste de spijtbetuiging inhield en de tweede een geldboete. De 'amende honorabel' was dus echt bedoeld als straf, en de 'amende profitabel' als geldelijke compensatie voor het vergrijp. Deze straf kent zijn oorsprong in beledigingszaken, waar het als private actie kon worden ingezet.⁵⁸

Vanaf 1809, toen vermogensdelicten strafbaar werden gesteld met een beroep op het Crimineel Wetboek, kwam er een duidelijke omschrijving van de verschillende delicten en dit leverde een preciezere vastlegging van wat strafbaar was. Er was nu een duidelijk onderscheid tussen diefstal, inbraak en roof en daarnaast waren nog andere vormen van gekwalificeerde diefstallen opgenomen zoals diefstal van vee en landbouwbenodigdheden.

Hiervoor was nu geen doodstraf meer voorgeschreven maar geseling, langdurige gevangenisstraf en verbanning. De voorgeschreven straf voor gewone diefstal werd nu maximaal zes jaar gevangenis of verbanning, tenzij sprake was van geringe diefstal, dan werd deze lager. De voorgeschreven straffen werden dus milder, bovendien ontstond er een verschuiving naar vrijheidsstraffen.

In diefstalzaken waarin de Hoge Vierschaar in 's-Hertogenbosch een uitspraak deed, is te zien dat deze direct na de invoering van het Crimineel Wetboek deze wet wel als rechtsbron is gaan gebruiken, maar deze vaak aanvulde met andere, oude rechtsbronnen. Zo is er door de rechters vonnis gewezen op 14 februari 1809, vlak na de invoering, in een zaak tegen onder anderen Matthijs Nuttermans. Hij had zich, naast andere vergrijpen, schuldig gemaakt aan diefstal en de officier baseerde het aangevoerde bewijs onder andere op artikel 359 en 360 van het Crimineel Wetboek. Dit is althans terug te vinden in zijn deductie, een toelichting op de eis. Naast het wetboek doet hij in zijn deductie ook een beroep op Romeins recht en een ordonnantie van koning Filips II. In de eis zelf verwees hij weer volgens de oude standaard in het algemeen naar de wetten, costumen en plakكاتen van het land.⁵⁹ Deze opvallende mengeling van rechtsbronnen toont twee merkwaardige elementen. Allereerst kwamen met de invoer van het nieuwe wetboek alle oude plakكاتen en costumen te vervallen, dus de rechtsgrond die de officier in de eis aandroeg was verouderd. Daarnaast werd ook formeel het Romeins recht als bron afgeschaft.⁶⁰ Bovendien is het opvallend dat de officier in zijn eis nergens verwijst naar de relevante artikelen uit het Crimineel Wetboek, maar dit wel doet ter onderbouwing van de gebruikte bewijsmiddelen. De opgelegde straf van vier jaar confinement en twee jaar verbanning lijkt wel te passen binnen de grenzen van het wetboek, aangezien het samen niet meer is dan zes jaar wat aansluit bij artikel 203 van het Crimineel Wetboek.

Een vergelijkbaar geval zien we wat later, in april van hetzelfde jaar. Dionysius van Stiphout werd in 's-Hertogenbosch beschuldigd van diefstal en heling van een koperen ketel. Opnieuw onderbouwde de officier het bewijs in een deductie. Hierin verwijst hij naar artikel 359, 360 en 363 van het Crimineel Wetboek omtrent de bewijsregels en daarnaast wederom naar het Romeins recht, onder andere naar de Digesten, maar ook naar de rechtsgeleerde werken van Carpzov, Gail, Voet en Damhouder. In dit geval baseerde de officier zijn criminele eis, waarin hij vraagt om een verbanning van Dionysius, wel op artikel 230 van het wetboek, dat betrekking heeft op de heling. Dionysius werd vervolgens door de rechters voor vier jaar verbannen uit het departement Brabant, wat past binnen de maximumstraf van acht jaar verbanning van artikel 230 van het wetboek.⁶¹

In deze beginperiode van het Crimineel Wetboek baseerde de officier zijn eis een enkele keer dus nog steeds op de algemene grondslag van de wetten, costumen en plakكاتen, net als voorheen.⁶² Verder deden zich veel zaken voor waarin hij in zijn eis een beroep deed op

52 SAH, *RA 's-Hertogenbosch*, inventarisnr. 15, dossiernr. 163, vonnisnr. 3361b, folio 22, 51.

53 SAH, *RA 's-Hertogenbosch*, inventarisnr. 15, vonnisnr. 3361a, folio 54.

54 Zie voor een voorbeeld van veroordeling van een persoon met geringe verstandvermogens SAH, *RA 's-Hertogenbosch*, inventarisnr. 15, vonnisnr. 3361b, folio 58, het vonnis in de zaak tegen Johannes Andreas Hijslagers.

55 BHIC, *Archief RvB*, inventarisnr. 1249, dossiernr. 496.

56 RAT, *RA Tilburg*, crim. dossiers, nr. 305.

57 RAT, *RA Tilburg*, crim. dossiers, nr. 300.

58 Broers, *Geschiedenis*, 91-92; Broers, *Beledigingszaken*, 160 e.v.

59 SAH, *RA 's-Hertogenbosch*, inventarisnr. 15, dossiernr. 160.

60 Vgl. Art 4 van het Crimineel Wetboek en art. 3 van de bijbehorende Invoeringswet.

61 SAH, *RA 's-Hertogenbosch*, inventarisnr. 15, dossiernr. 4, vonnisnr. 3361b, folio 93.

62 SAH, *RA 's-Hertogenbosch*, inventarisnr. 15, dossiernrs. 22, 160.

artikel 203, het algemene artikel voor diefstal.⁶³ In sommige gevallen herhaalde de Hoge Vierschaar deze rechtsgrond in het vonnis, maar meestal werd in het algemeen verwezen naar de eis van de officier.⁶⁴

Verbanning en opsluiting waren de twee meest gebruikte straffen door de Hoge Vierschaar voor de verschillende vormen van diefstal. In veel gevallen werd de dader voor een paar jaar opgesloten of uit het departement gestuurd, verbannen dus.⁶⁵ Een aantal keer werd een combinatie van deze twee straffen opgelegd.⁶⁶ De duur van een opsluiting of verbanning hing af van de waarde van de goederen en of er sprake was van meerdere overtredingen. Maar waarom de ene keer voor opsluiting en de andere keer voor verbanning gekozen werd, is niet duidelijk. Minder voorkomend maar nog steeds af en toe ingezet was de geseling. Deze ging vaak gepaard met een daarop volgende gevangenisstraf of verbanning.⁶⁷

Vooraf recidivisten konden een zware straf verwachten. Zo werd Francijn Schenkels in 1810 in 's-Hertogenbosch voor herhaalde diefstallen en de schending van haar verbanning voor de vorige diefstal veroordeeld. Zij had al eerder vastgezet voor kortere en langere periodes en was verbannen, maar bleef zich schuldig maken aan diefstallen. Zij werd dan ook op basis van artikel 232 uit het vierde hoofdstuk 'van de herhaalde misdaden' geselsd en gebrandmerkt, voor twintig jaar in een tucht- of werkhuis geplaatst en vervolgens voor eeuwig verbannen uit het departement Brabant.⁶⁸ Ook Elisabeth van Soest had zich al eerder schuldig gemaakt aan diefstallen en was daar al voor vastgezet en verbannen. Zij kreeg als recidivist volgens hetzelfde artikel ook de zware straf die Francijn kreeg.⁶⁹

In de periode van het Crimineel Wetboek werd opnieuw rekening gehouden met de leeftijd van de verdachte. Zo werden kinderen volgens artikel 21 van het wetboek milder bestraft. Dit was ook het geval voor Geertrui Baetens van zeventien jaar, die samen met Hendrien van Veghel van rond de twintig jaar een diefstal had gepleegd. Zij waren daarmee schuldig aan het overtreden van artikel 203 van het wetboek. Hiervoor werden zij dan ook in een tuchthuis geplaatst, Geertrui wegens haar leeftijd slechts voor een jaar, Hendrien voor twee jaar.⁷⁰

Vrouwelijke gevangenen in uniforme kleding aan het werk in het tuchthuis van Gouda, dat was ingericht in het voormalige Sint-Catharinaklooster. Steendruk van H.J. Decker, ongedateerd (<http://www.geschiedenisvanzuidholland.nl/verhalen/anna-barbara-van-meerten-schilperoor-1778-1853>)

Vagebonden, landlopers en bedelaars

Vagebonden werden in de late middeleeuwen door het toenemende aantal een steeds groter probleem voor de samenleving. Lange tijd bestond er geen algemene wetgeving op het gebied van vagebondisme en bedelarij, dat slechts door de plaatselijke regels en rechters werd aangepakt. Ten gevolge van de toename werd vanaf de vijftiende eeuw maar met name in de zestiende eeuw ingegrepen door middel van algemene wetgeving in de vorm van ordonnanties en plakkatens.⁷¹ Een voorbeeld hiervan is de ordonnantie van Karel V van 28 september 1529, waarin het probleem van de vagebonden werd beschreven en hiertegen werd opgetreden met een verbod en met een arsenaal aan straffen voor de overtreders ervan.⁷²

Omdat de meest opgelegde straf voor vagebonden in de praktijk een verbanning inhield, werd het probleem niet structureel aangepakt maar verplaatste het zich slechts. Het is dan ook niet wonderlijk dat het probleem niet verdween, maar integendeel verergerde in de zeventiende en achttiende eeuw.⁷³ In deze periode richtte de wetgever zijn pijlen ook meer en meer op zigeuners, een groep uitheemse zwervers die vanaf de vijftiende eeuw ons land introkken en ook wel Egyptenaren of heydenen genoemd werden. Zij werden door de inheemse bevolking steeds meer gewantrouwd en het nieuwe onderscheid in de wetgeving met steeds strengere plakkatens voor zigeuners was er dan ook op gericht om deze groep te weren.⁷⁴ In deze nieuwe plakkatens werden duidelijke sancties opgesomd die naargelang er sprake was van recidive zwaarder werden, met uiteindelijk de doodstraf als eindstation. Inheemse zwervers stond bij hun eerste overtreding een opsluiting te wachten, en indien zij recidiveerden was een verbanning de voorgeschreven straf.

Alle zwervers werden volgens een plakkaat van 1738 middels snelrecht berecht. Dit hield in dat zij zonder vorm van proces, 'de plano', terecht moesten staan. De officier was in de procesgang dus niet gebonden aan de normale eisen van het strafrecht maar mocht versneld en zonder verzwarende gronden naar een vonnis toewerken. Voor een vagebond gold dit niet alleen ten aanzien van de overtreding van het zwerven, maar ook voor alle andere delicten die hij wellicht gepleegd had. Om de vervolging van zwervers kracht bij te zetten werd tevens bevolen dat er speciale klopjachten gehouden werden om deze lieden op te pakken.⁷⁵

Uit de praktijk omtrent vagebonden en bedelaars blijkt dat de meest toegepaste straf op deze overtreding die van de verbanning was. Dit was de gemakkelijkste manier voor steden om zich te ontdoen van de ongewenste figuren.⁷⁶ Ook de schepenbank van Tilburg maakte veelal gebruik van deze methode en sprak veel verbanningen uit, al dan niet voor

63 SAH, *RA 's-Hertogenbosch*, inventarisnr. 15, dossiernrs. 6, 175, 182, 183.

64 SAH, *RA 's-Hertogenbosch*, inventarisnr. 15, vonnisnr. 3361b, folio 146, 149, 169.

65 SAH, *RA 's-Hertogenbosch*, inventarisnr. 15, dossiernrs. 182, 183, vonnisnr. 3361b, folio 100, 169, 173 (opsluiting); dossiernrs. 4, 192, vonnisnr. 3361b, folio 149, 173 (verbanning).

66 SAH, *RA 's-Hertogenbosch*, inventarisnr. 15, dossiernrs. 160, 175.

67 SAH, *RA 's-Hertogenbosch*, inventarisnr. 15, dossiernr. 209, vonnisnr. 3361b, folio 113, 120, 101.

68 SAH, *RA 's-Hertogenbosch*, inventarisnr. 15, vonnisnr. 3361b, folio 120, 146.

69 SAH, *RA 's-Hertogenbosch*, inventarisnr. 15, dossiernr. 209, vonnisnr. 3361b, folio 110.

70 SAH, *RA 's-Hertogenbosch*, inventarisnr. 15, dossiernr. 6, vonnisnr. 3361b, folio 100.

71 Vanhemelryck, *Ellendelingen*, 81.

72 Vanhemelryck, *Ellendelingen*, 77; Broers, *Van plakkaat tot praktijk*, 75-76.

73 Broers, *Van plakkaat tot praktijk*, 76.

74 Egmond, *Op het verkeerde pad*, 119-141; Vanhemelryck, *Ellendelingen*, 103-113.

75 Broers, *Van plakkaat tot praktijk*, 77-78.

76 Vanhemelryck, *Ellendelingen*, 85.

het leven, voor de stad of voor een groter gebied. Logischerwijs bood dit niet echt een oplossing, maar verplaatste het probleem van de vagebonden zich hierdoor alleen maar. De officier refereerde in zijn eis regelmatig aan de geldende plakkatens. Een verbanning werd vaak voorafgegaan door een lijfstraf, in de vorm van een geseling of een brandmerking. In sommige gevallen werd door de officier de doodstraf geëist. Deze straf werd evenwel niet vaak opgelegd. Dat gebeurde alleen, wanneer er sprake was van zwaardere criminele activiteit door de vagebonden zoals het plegen van meerdere diefstallen, inbraken, afpersing of brandstichting.⁷⁷

Een andere mogelijkheid die ingezet werd, met name om jonge bedelaars en vagebonden het rechte pad op te sturen, was die van de tuchthuisstraf. In de correctiehuizen moesten zij opgesloten en tot werken gedwongen worden. Dit idee ontstond zoals eerder gezegd in de zestiende eeuw en men dacht dat deze afzondering de maatschappij veiliger zou maken. Daarnaast zou het de werkonwilligen heropvoeden en zou het werk dat verricht werd door de gevangenen een nut opleveren voor de samenleving. In de praktijk bleek dat de rechtbanken niet snel een tuchthuisstraf oplegden, aangezien in Brabant alleen in Breda pas vanaf 1708 een tuchthuis bestond. Hierdoor werd deze straf nauwelijks door andere rechtbanken dan die van Breda opgelegd.⁷⁸

In de rechtspraktijk van de schepensbank van Tilburg aangaande vagebonden en bedelaars beriep de officier zich in zijn strafeis wisselend op de specifieke wetten en plakkatens voor vagebonden en later voerde hij veelal een algemene rechtsgrond van de 'wetten en plakkatens van het land' aan. De rechters baseerden hun straffen wel enigszins op de voorgescreven plakkatens, maar straffen veelal naar eigen inzicht. Zo bleek ook uit de bestraffing van zigeuners, die in Tilburg vaak gelijk aan inheemse zwervers gestraft werden. Deze ruime interpretatie van de wet is vergelijkbaar met die in het vorige hoofdstuk waar het gaat om diefstal. Vagebonden werden uiteindelijk, soms in combinatie met een andere straf, nagenoeg altijd verbannen, wat het probleem slechts verplaatste.⁷⁹

Van de zaken tegen vagebonden en bedelaars in de Bataafse tijd die in de geraadpleegde Brabantse archieven terug te vinden zijn, speelt het merendeel zich af voor de schepensbank in Tilburg voor 1803. Er is een opvallend onderscheid waar te nemen waar het gaat om de rechtsbronnen die de basis vormden voor de eis van de officier. Conform de standaard die ook in andere gevallen te zien is, baseerde de officier zijn eis vaak op algemene rechtsgronden; hij verwees dan dus in het algemeen naar de wetten, rechten en plakkatens van het land en vroeg aan de rechtbank om te oordelen naar behoeven of deed een concrete strafeis. In alle gevallen dat er wel verwezen werd naar een concrete rechtsbron, was dit naar één specifiek plakkaat.⁸⁰

Het specifieke plakkaat dat regelmatig werd genoemd is de 'publicatie van de representanten van het volk van Bataafsch Brabant de dato 22 maart 1796'. In dit plakkaat is het probleem van rondzwervende vagebonden beschreven, die al dat niet met wapens de wegen onveilig maakten, diefstallen en inbraken pleegden en een bedelend bestaan leidden. Dit was iets wat inging tegen de goede orde en veiligheid en dus bestreden moest worden. Het plakkaat beschrijft vervolgens in zes artikelen hoe tegen dit probleem opgetreden moet gaan worden. Zo moesten alle vagebonden binnen acht dagen de provincie verlaten, anders zouden zij opgepakt worden en zonder vorm van proces in zeedienst gesteld worden.⁸¹ Ook tegen bedelen werd op dezelfde manier opgetreden wanneer de bedelaar daar geen schriftelijke toestemming voor had. Wanneer een persoon niet geschikt was voor zeedienst, zou deze worden gebannen, als de verbanning geschonden zou worden volgde een publieke geseling en een nieuwe verbanning. Wanneer de vagebond of bedelaar zich zou verzetten,

mochten de dienaren van justitie geweld gebruiken en de persoon opsluiten.⁸² Omdat in geen enkele zaak van de geraadpleegde dossiers waarin naar dit plakkaat verwezen werd door de rechters een zeedienst als straf werd opgelegd en een verbanning de meest gebruikte straf bleef, is er eigenlijk geen duidelijk verschil zichtbaar met de vorige plakkat.

Voor de schepenbank van Tilburg stonden vele vagebonden terecht. Voor degenen die zich alleen schuldig gemaakt hadden aan vagebonden en bedelen of bedelen in combinatie eventueel met het leven in concubinaat eiste de officier een verbanning, vaak op basis van het eerder genoemde plakkaat. Hij vroeg de schepenen om de vagebonden te verbannen uit de voormalige provincie Bataafs Brabant, zonder te vermelden welke duur hij daarvoor passend vond.⁸³ Alle vagebonden werden in Tilburg volgens het snelrecht berecht. In het geval van Christiaan Frederik Jahr, landloper, bedelaar en bedrieger beriep de officier zich op de wetten en plakkat tegen de landlopers en bedelaars maar deed hij opnieuw geen specifieke strafeis. Dit was ook het geval tegen François Jeanton, die zich schuldig gemaakt had aan rondzwerven zonder reispass, het misleiden van justitie, en een bedelend bestaan leidde. De officier baseerde zich op de algemene rechtsgrond van de wetten en plakkat van het land. Wel vroeg hij om rekening te houden met de hoge ouderdom van de verdachte.⁸⁴

Wanneer de officier werd geconfronteerd met een vagebond die zich tevens schuldig had gemaakt aan een ander, zwaarder delict zoals diefstal, liet hij het aan de rechters over te oordelen en deed hij geen concrete strafeis.⁸⁵ Dit was niet het geval voor de Hoge Vierschaar in 's-Hertogenbosch, waar de officier tegen Willem Janssen een zware straf eiste. Deze vagebond had zich schuldig gemaakt aan diefstal van een merrie, die hij had gebruikt om te reizen. Op basis van een tweetal zeer oude plakkat over diefstal van vee uit 1595 en 1614 eiste de officier dat de vagebond tot de dood veroordeeld zou worden. De rechter oordeelde anders en achtte een geseling, brandmerking en een confinement voor twintig jaar in een tuchthuis met daarop volgend een verbanning uit het departement passender.⁸⁶ De tuchthuisstraf werd in deze periode relevanter, aangezien het tuchthuis van Breda vanaf 1795 ingezet werd voor heel Brabant en er in 1808, wegens overbezetting, een nieuw tuchthuis opgericht werd in 's-Hertogenbosch.⁸⁷

Nog steeds bleef de, al dan niet eeuwige, verbanning de belangrijkste bestraffing van vagebonden en bedelaars, al werd deze soms voorafgegaan door een confinement van één of enkele jaren.⁸⁸ In slechts een enkele zaak bestond de eis of het vonnis uit een lijfstraf, en dit was alleen het geval wanneer de vagebond zich ook schuldig had gemaakt aan diefstal.⁸⁹ Hiermee bleef dus ook de verplaatsing van het probleem naar een ander gebied bestaan. In dit opzicht brengt deze periode weinig nieuws.

77 Egmond, *Op het verkeerde pad*, 201-203; Broers, *Van plakkaat tot praktijk*, 78-81, 85-86.

78 Broers, *Van plakkaat tot praktijk*, 79-80; Vanhemelryck, *Ellendelingen*, 86-91.

79 Broers, *Van plakkaat tot praktijk*, 80-81, 83.

80 RAT, *RA Tilburg*, crim. dossiers, nrs. 302, 303, 304; SAH, *RA 's-Hertogenbosch*, inventarisnr. 15 vonnisnr. 3361a, folio 17; BHIC, *Archief RvB*, inventarisnr. 1249, dossiernr. 509.

81 Vanwege een tekort aan matrozen op de vloot van het land werd in dit plakkaat als specifieke bestraffing de verplichte zeedienst opgenomen in plaats van de meer gangbare verbanning.

82 BHIC, *Archief plakkat*, inventarisnr. 576, plakkaat nr. 35.

83 RAT, *RA Tilburg*, crim. dossiers, nrs. 302, 303, 304, 307, 308.

84 RAT, *RA Tilburg*, crim. dossiers, nr. 309.

85 RAT, *RA Tilburg*, crim. dossiers, nrs. 316, 317.

86 SAH, *RA 's-Hertogenbosch*, inventarisnr. 15, dossiernr. 15.

87 Van Boven, 'Rechtspraak en notariaat', 109.

88 SAH, *RA 's-Hertogenbosch*, inventarisnr. 15, dossiernr. 11, vonnisnr. 3361a, folio 6, folio 17; BHIC, *Archief RvB*, inventarisnr. 1249, dossiernr. 509.

89 SAH, *RA 's-Hertogenbosch*, inventarisnr. 15, dossiernr. 15; BHIC, *Archief RvB*, inventarisnr. 1249, dossiernr. 497. In dit laatste geval is de lijfstraf wel geëist maar niet opgelegd.

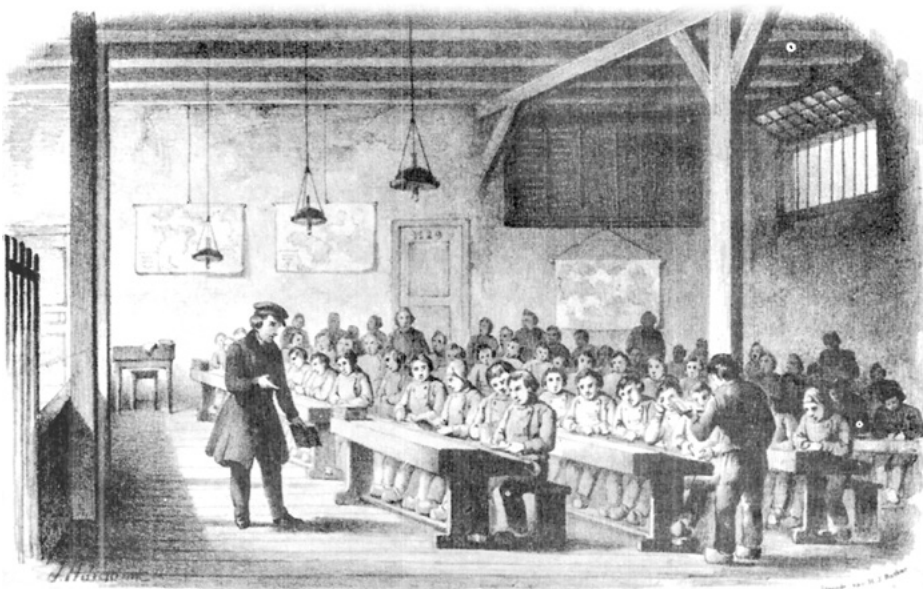
Het tuchthuis aan de Sint-Jorisstraat te 's-Hertogenbosch werd in 1808 opgericht omdat dat van Breda overbezet was. Het deed, later als gevangenis, tweehonderd jaar dienst. Foto Havang, 2010 (http://commons.wikimedia.org/wiki/File:s-Hertogenbosch_Rijksmonument_522427_gevangenis_St._Jorisstraat_123,_125.JPG)

Bedelarij was als delict niet opgenomen in het Crimineel Wetboek en hierover zijn dus geen specifieke strafbepalingen te vinden. Artikel 4 bepaalde dat alle oude vormen van wetgeving met de invoering van dit wetboek afgeschaft werden, met uitzondering van de in artikel 7 opgesomde onderwerpen. In artikel 7 onder nummer 27 staat dat door het wetboek niet worden afgeschaft, de wetten, reglementen of voorzieningen, voor zover ze ten tijde van de invoering nog in gebruik zijn, tegen bedelaars en vagebonden. Vagebonderen en bedelen was dus nog strafbaar op basis van de oude wet- en regelgeving; een nieuwe voorziening kwam er niet.

Opvallend is wel dat van deze relatief korte periode nauwelijks zaken terug te vinden zijn waarin bedelaars of vagebonden terecht stonden. Van de Hoge Vierschaar in 's-Hertogenbosch zijn slechts een paar gevallen bekend waarbij vagebondisme of bedelen onderdeel uitmaakte van de vervolging, maar dit was bijna altijd in combinatie met andere delicten. Op 14 februari 1809, net na de invoering van het wetboek, stonden de gezusters Bremans terecht. Zij waren samen met Jan Matthijs Nuttermans opgepakt, die veroordeeld werd voor diefstal. De twee zussen, Elisabeth en Maria of Johanna, werden op basis van het plakkaat van 22 maart 1796 respectievelijk voor zes en vier jaar verbannen uit het departement Brabant.⁹⁰ De laatste schond haar verbanning en werd opnieuw opgepakt in 1810. Zij werd dan op basis van artikel 54 van het wetboek, dat toezag op overtreding van een bannissement, veroordeeld tot een jaar in een tuchthuis en een daarop volgende nieuwe verbanning van drie jaar uit het departement.⁹¹ In de zaken van Maria Peter van den Posten en Barbara Maas ging het voornamelijk om de diefstal waaraan zij zich schuldig hadden gemaakt, maar werd het feit dat zij een vagebonderend en bedelend leven leidden ook als strafwaardig element genoemd. Beiden werden veroordeeld tot een tuchthuisstraf, de eerste voor twee jaar en de ander voor één. In de zaak tegen Barbara Maas noemde de officier artikel 190

en 203 van het Crimineel Wetboek, maar deze hadden beide betrekking op de gepleegde diefstal. Wat het vagebonden en bedelen betreft werd verder geen verwijzing gedaan naar wet- of regelgeving. Verder werd in het vonnis geen motivering van de strafmaat gegeven en is het dus onduidelijk of het vagebonden en bedelen daar aan bijgedragen heeft.⁹²

Het is de vraag waarom er minder gerechtelijke dossiers van bedelarij zijn aangetroffen in deze periode, aangezien uit andere bronnen blijkt dat de armoede nog steeds groot was en bedelarij nog wel als een probleem ervaren werd. Zo was in de Staatsregeling van 1798 opgenomen dat 'moedwillige lediggangers' moesten worden geweerd.⁹³ En een advies van de commissie voor de armenzorg in 's-Hertogenbosch was om bedelaars en andere ledig lopende personen van de straat te halen en aan het werk te helpen. Het lijkt er dus op dat er wat meer aandacht besteed werd aan armenzorg vanuit de overheid en het minder snel tot een rechtszaak kwam.⁹⁴

Jeugdige gevangenen kregen soms enig onderwijs in de hoop dat zij later hun leven zouden beteren. Tuchthuis in Rotterdam, aan de kleding te oordelen rond 1830. Steendruk H.J. Decker, ongedateerd (<http://www.gahetna.nl/>)

Geweldplegers

In de zeventiende eeuw werden door de Staten-Generaal plakaten uitgevaardigd inzake geweldsdelicten en het dragen van vuur- en steekwapens. Het plakkaat van 6 september 1661 en de aanvulling daarop van 25 november 1665 stelde het strafbaar om een zakpistool te dragen of af te schieten, een mes te trekken, of iemand aan te vallen met een mes, stok, of ander

⁹⁰ SAH, RA 's-Hertogenbosch, inventarisnr. 15, dossiernr. 160, vonnisnr. 3361b, folio 86.

⁹¹ SAH, RA 's-Hertogenbosch, inventarisnr. 15, dossiernr. 191, vonnisnr. 3361b, folio 140.

⁹² SAH, RA 's-Hertogenbosch, inventarisnr. 15, dossiernrs. 22, 184.

⁹³ Artikel 47 van de Burgerlijke en Staatkundige Grondregels van de Staatsregeling voor het Bataafsche Volk van 1798.

⁹⁴ Van den Eerenbeemt, *s-Hertogenbosch*, 165, 167.

zwaar voorwerp. De meest voorgeschreven straf was die van de geldboete en deze varieerde van 25 tot 75 guldens, afhankelijk van de ernst van de kwetsing en een eventueel gebruikt wapen. Op 4 juni 1683 werd nog een vergelijkbaar plakkaat bekendgemaakt tegen het met de vuist in iemands gezicht slaan en het bedreigen of verwonden met een mes met scherpe punt.⁹⁵

Geldboeten waren ook de meest gangbare straf voor deze delicten in de costumen, die door de nieuwe plakkatenvervangen werden. De hoogte van de boete hing af van de zwaarte van de verwonding, maar ook van de persoon en de plaats.⁹⁶ Ook in de costumen van 's-Hertogenbosch werden lichte lichaamskrenkingen met vaste boetes bedreigd. Wanneer er echter sprake was van een verminking door verlies van een lichaamsdeel, was de voorgeschreven straf het ontnemen van hetzelfde lichaamsdeel van de dader.

Binnen de rechtspraktijk is een onderscheid te zien tussen de berechting van geweldsdelicten gepleegd tegen private personen en deze gepleegd tegen publieke personen. In het eerste geval werden de daders berecht voor de schepensbank te Tilburg, in het tweede geval werden zij berecht door de Raad van Brabant. Uit de strafprocessen die voorafgaand aan de invoering van de nieuwe plakkatenvoor de schepensbank zijn gevoerd, blijkt dat de officier destijds een over het algemeen vrij arbitraire strafeis deed en de costumen niet als zodanig volgde. Zijn eis bestond veelal wel uit een boete maar de hoogte daarvan moest volgens hem worden ingevuld door de schepenen.⁹⁷

De zaken die door de officier zijn behandeld na de invoer van de plakkatenvbevatten over het algemeen wel specifieke verwijzingen naar de twee plakkatenvover geweldpleging van 1661 en 1665. Ook wanneer hij niet concreet hiernaar verwees, eiste hij nog steeds de door de plakkatenvvoorgeschreven boetes, op grond van een algemene verwijzing naar de plakkatenvvan het land. Opvallend genoeg werd bij de vervolging van verwondingen toegebracht met een mes nooit verwezen naar het plakkaat van 4 juni 1683.⁹⁸

Wanneer sprake was van geweldpleging met een kennelijke intentie tot moord werd de dader vervolgd voor poging tot moord. Hiermee werd afgeweken van het gangbare stelsel van gevolgaansprakelijkheid, waarbij de dader aansprakelijk was voor de daadwerkelijk ingetreden gevolgen van de daad die hij gepleegd had. In het geval van poging tot moord werd niet verwezen naar de plakkatenvover geweldpleging omdat dit zwaarder strafbaar geacht werd en er dus ook hogere straffen voor gegeven werden.⁹⁹ Dit leerstuk over moord valt verder echter buiten de reikwijdte van dit hoofdstuk. Ook wanneer er sprake was van geweld tegen een publiek persoon werd afgeweken van de gebruikelijke plakkatenv. Geweld tegen publieke personen werd namelijk aangemerkt als verzet tegen justitie omdat dit veelal plaatsvond tegen dienaren van justitie die hun beroep probeerden uit te oefenen. De daders hiervan werden arbitrair bestraft en het boetestelsel van de plakkatenvwerd dus niet gevolgd. Meestal hing de schuldige een verbanning, met soms een voorafgaande tuchthuisstraf, boven het hoofd.¹⁰⁰

In de strafprocessen die na 1795, tijdens de Bataafse tijd, voor de schepensbank van Tilburg hebben gediend, werd opvallend genoeg niet meer naar concrete plakkatenvverwezen. Op één enkel geval na waarin, naast geweldpleging, ook sprake was van belediging van leden van de magistratuur en werd verwezen naar een oud plakkaat van 19 mei 1673 inzake belediging.¹⁰¹ Opmerkelijk is dat in deze zaak, de strafzaak tegen Adriaan van den Hout, ook een verwijzing naar de costumen gedaan werd, aangezien de eerder genoemde plakkatenvdeze costumen hadden vervangen.¹⁰² Adriaan had zich volgens de officier naast geweldpleging ook schuldig gemaakt aan straatschenderij. Wanneer er sprake was van geweldpleging op een openbare plaats werd dit vaak gezien als verstoring van de openbare orde en daardoor in sommige gevallen ook aangemerkt als straatschenderij, een overtreding die ook vaak bij

het delict roof voorkwam.¹⁰³ De officier eiste een verbanning van Adriaan, zonder verder uit te wijden over de passende duur daarvan. Verder werd in de meeste gevallen niet eens een rechtsgrond genoemd en wanneer dit wel het geval was baseerde de officier zijn eis op de algemene rechtsgrond van de wetten, costumen en plakaten van het land.¹⁰⁴ Omdat de rest van de zaken bestond uit voortvluchtige verdachten, eiste de officier in deze gevallen een verbanning bij verstek, wat de normale gang van zaken was.¹⁰⁵

In een zaak voor de Hoge Vierschaar in 's-Hertogenbosch had de vagebond Jacobus Janssen een ander persoon, Gerardus Gruithuijzen, neergeslagen en later ook nog een dienaar van justitie bedreigd en geslagen. De officier vroeg de rechters te oordelen op basis van de rechten en plakaten van het land en deze bestraften Jacobus met een eeuwige verbanning uit het departement.¹⁰⁶

Na 1809 was in het Crimineel Wetboek geweldpleging tegen publieke personen afzonderlijk strafbaar gesteld van geweldpleging tegen private personen. In beide gevallen kon dit bestraft worden met geseling, gevangenisstraf of een verbanning, variërend van duur naar gelang de aard en ernst van het geweld en of er al dan niet wapens in het spel waren. Voor de Hoge Vierschaar hebben zich zaken voorgedaan van beide gevallen. Waar deze zaken voorheen over het algemeen bij afzonderlijke gerechten terecht kwamen, was dat nu dus niet meer per definitie het geval. Zo stond in 1810 Antonie Piggen voor de rechter omdat hij, samen met zijn broer, suppoosten van justitie had bedreigd en aangevallen met een mes. De officier verwees naar artikel 81 van het Crimineel Wetboek om hem een passende straf op te leggen; dit eindigde in een verbanning van vier jaar uit de Meierij van 's-Hertogenbosch.¹⁰⁷ Al een jaar eerder stond Arnoldus Jacobus van den Hout voor de rechters voor het beledigen, bedreigen en gewelddadig aanranden van een schout civiel. De officier eiste dat hij volgens artikel 81 tot gevangenisstraf of verbanning veroordeeld moest worden. Hij kreeg een jaar in het tuchthuis.¹⁰⁸

In een ander geval had Lambertus Baks een vrouw aangevallen in haar huis omdat haar kinderen de bast van zijn boom geschonden zouden hebben. Hij schopte haar en sloeg haar met een stok en probeerde ook haar kinderen te mishandelen, maar gelukkig had de mishandeling geen ernstige gevolgen door het snelle optreden van de vrouw. De officier vroeg de rechters hem te straffen op basis van artikel 140 voor het geweld en op basis van artikel 170 voor zijn beledigingen. Lambertus voert een bewijsverweer aan en doet een beroep om hem vrij te laten op basis van artikel 23 van het Crimineel Wetboek vanwege de toevallige staat van dronkenschap waarin hij verkeerde en op artikel 144 omdat zijn drift door de situatie uitgelokt zou zijn. Dit verweer hielp hem echter niet, want hij werd veroordeeld tot vijf maanden in de gevangenis.¹⁰⁹

95 Broers, *Van plakkaat tot praktijk*, 37-38.

96 Vanhemelryck, *Misdadigers*, 141-142.

97 Broers, *Van plakkaat tot praktijk*, 37-38.

98 Broers, *Van plakkaat tot praktijk*, 38-40.

99 Broers, *Van plakkaat tot praktijk*, 41-42.

100 Broers, *Van plakkaat tot praktijk*, 43.

101 RAT, *RA Tilburg*, crim. dossiers, nr. 312; Broers, *Van plakkaat tot praktijk*, 47.

102 RAT, *RA Tilburg*, crim. dossiers, nr. 298.

103 Broers, *Van plakkaat tot praktijk*, 90.

104 RAT, *RA Tilburg*, crim. dossiers, nrs. 296, 298, 311, 315.

105 RAT, *RA Tilburg*, crim. dossiers, nrs. 296, 311, 315.

106 SAH, *RA 's-Hertogenbosch*, inventarisnr. 15, dossiernr. 9.

107 SAH, *RA 's-Hertogenbosch*, inventarisnr. 15, dossiernr. 193, vonnisnr. 3361b, folio 142.

108 SAH, *RA 's-Hertogenbosch*, inventarisnr. 15, dossiernr. 166, vonnisnr. 3361b, folio 109.

109 SAH, *RA 's-Hertogenbosch*, inventarisnr. 15, dossiernr. 190, vonnisnr. 3361b, folio 135.

Uit nog een aantal vonnissen uit deze periode blijkt dat nu ook nog verbanningen uitgesproken werden tegen verdachten die voortvluchtig waren. Verder werden aan alle plegers van geweld gevangenisstraffen opgelegd. Deze zijn wel erg uiteenlopend van duur en verschillen van enkele maanden tot twee jaar, en zelfs acht jaar in één geval maar daar was naast geweldpleging ook sprake van valsheidsdelicten.¹¹⁰ Aangezien de motivering voor het vonnis nog altijd ontbreekt en het lijkt dat de ernst van de gevallen niet altijd ver afwijken, is het moeilijk deze verschillen te verklaren.

Afronding

Het Crimineel Wetboek bracht het strafrecht eenheid, duidelijkheid en een systematische opbouw van strafbaarstellingen. Het zorgde voor uniformering en centralisering en gaf uiting aan een in de rechtspraak ontstane ontwikkeling van een milder strafrecht. Vrijheidsbenemende straffen kregen in dit wetboek een grote rol. Hoewel het wetboek slechts twee jaar kracht van wet heeft gehad, blijkt dat het in dit korte tijdsbestek veel is toegepast. Net na de invoering werd vaak nog aangesloten bij andere, inmiddels afgeschafte rechtsbronnen zoals het Romeinse recht, maar al snel is er een vrij volledige toepassing van het nieuwe wetboek te zien. De officieren en rechters sloten in hun eis en vonnis aan bij de in het wetboek voorgeschreven straffen en met regelmaat werd ook concreet naar de specifieke artikelen verwezen.

Uit de onderzochte strafprocessen blijkt dat waar het ging om diefstal en andere vermogensdelicten, dit inhield dat er minder dood- en lijfstraffen opgelegd werden en er vaker voor een gevangenisstraf gekozen werd.¹¹¹ Ook speelden verbanningen nog een aanzienlijke rol, maar er werden wel minder eeuwige verbanningen uitgesproken dan voorheen. Voor het delict vagebondisme en bedelarij had de komst van het wetboek weinig betekenis, aangezien dit delict er niet in opgenomen was. De oude wetgeving bleef geldig. Opvallend is wel dat dit delict na de invoer van het wetboek minder terug te vinden is in de dossiers van de rechtbanken, terwijl uit de literatuur blijkt dat het nog een serieus probleem was. Wellicht dat de focus op het nieuwe wetboek zo sterk werd dat de oude regelgeving, ook waar deze dus nog wel geldig was, in verval raakte. De precieze oorzaak hiervan is echter moeilijk vast te stellen.

Geweldsplegers werden met de komst van het wetboek ook anders bestraft. De meest opgelegde straf was nu een gevangenisstraf, waar vóór 1795 veelal een geldboete als bestrafing gekozen werd. Opvallend hier is dat tussen 1795 en 1809, in de overgangsperiode, ook anders bestraft werd, namelijk met verbanningen en niet met de volgens de oude plakaten voorgeschreven boetes.

Afkortingen

BHIC	Brabants Historisch Informatie Centrum
RvB	Raad van Brabant
SAH	Stadsarchief 's-Hertogenbosch
RAT	Regionaal Archief Tilburg
RA	Rechterlijk Archief

Archivalia

Brabants Historisch Informatie Centrum, 's-Hertogenbosch

Archief Raad van Brabant

inventarisnr. 1249, criminele dossiers, nrs. 486, 489, 496, 505, 513, 497, 500, 509 inventarisnr. 1250, vonnissen in criminele zaken 1795-1802

inventarisnr. 1251, vonnissen in criminele zaken 1803-1810

Archief plakkaten

inventarisnr. 576, plakkaten nr. 35

Stadsarchief 's-Hertogenbosch

Rechterlijk archief

inventarisnr. 15, criminele dossiers, nrs. 1, 2, 4, 6, 8, 16, 160, 163, 175, 182, 183, 184, 192, 209, 11, 15, 22, 184, 191, 9, 166, 182, 189, 190, 193, vonnissen in criminele zaken, toegangsnummers. 3361a, 3361b

Regionaal Archief Tilburg

Rechterlijk archief

inventarisnr. 14, criminele dossiers, nrs. 297, 300, 305, 306, 313, 314, 302, 303, 304, 307, 308, 309, 310, 316, 317, 296, 298, 311, 312, 315

Literatuur

- Berents, D.A., *Het werk van de vos. Samenleving en criminaliteit in de late middeleeuwen* (Zutphen 1985).
- Binsbergen, W.C. van, *Algemeen karakter van het Crimineel Wetboek voor het Koninkrijk Holland* (Utrecht 1949).
- Binsbergen, W.C. van, *Poenaal Panorama* (Zwolle 1986).
- Bosch, A.G., *De ontwikkeling van het strafrecht in Nederland van 1795 tot heden* (Nijmegen 2011).
- Boven, M.W. van, 'Rechtspraak en notariaat' in: J.G.M. Sanders & J.A.M.Y. Bos-Rops, *Noord-Brabant in de Bataafs Franse Tijd, 1794-1814. Een institutionele handleiding* ('s-Hertogenbosch 2002) 76-127.
- Broers, E.J.M.F.C., *Beledigingszaken voor de Staatse Raad van Brabant 1586-1795* (Assen 1996).
- Broers, E.J.M.F.C., *Van plakkaat tot praktijk* (Nijmegen 2006).
- Broers, E.J.M.F.C., *Geschiedenis van het straf- en schadevergoedingsrecht* (Apeldoorn/Antwerpen 2012).
- Eerenbeemt, H.F.J.M. van den, *'s-Hertogenbosch in de Bataafse en Franse tijd 1794-1814. Bijdrage tot de kennis van de sociaal-economische structuur* (Nijmegen 1955).
- Egmond, F., *Op het verkeerde pad. Georganiseerde misdaad in de Noordelijke Nederlanden 1650-1800* (Amsterdam 1994).
- Leenknecht, G., R. Kubben, en B. Jacobs, *Opstand en Eenwording. Een institutionele geschiedenis van het openbaar bestuur* (Nijmegen 2006).
- Lesaffer, R.C.H., *Inleiding tot de Europese rechtsgeschiedenis* (Leuven 2004).
- Lesaffer, R.C.H., 'A short legal history of the Netherlands', in: S. Taekema en A. de Roo, *Understanding Dutch Law* (Den Haag 2011) 31-58.
- Monté ver Loren, J.Ph. de, en J.E. Spruit, *Hoofdpijnen uit de ontwikkeling der rechterlijke organisatie in de Noordelijke Nederlanden tot de Bataafse omwenteling* (Deventer 2000).
- Moorman van Kappen, O., 'Het Crimineel Wetboek voor het Koninkrijk Holland van 1809 in het licht van zijn wordingsgeschiedenis' in: J. Hallebeek en A.J.B. Sirks (red.), *Nederland in Franse schaduw* (Hilversum 2006) 201-220.
- Pompe, W.P.J., *Geschiedenis der Nederlandse strafrechtswetenschap sinds de codificatie-beweging* (Amsterdam 1956).
- Porter, R., *The Enlightenment* (Hampshire/New York 2001).
- Voorde, J. ten, Beccaria: Dei delitti e delle pene (Over misdaden en straffen) (1764), *Ars Aequi* (mei 2009) 342-344.
- Vanhemelryck, F., *Misdadigers tussen rechter en beul 1400-1800* (Antwerpen/Amsterdam 1984).
- Vanhemelryck, F., *Ellendelingen voor galg en rad 1400-1800* (Antwerpen/Amsterdam 1984).
- Vrugt, M. van de, *Aengaende Criminele Saken* (Deventer 1982).

110 SAH, RA 's-Hertogenbosch, inventarisnr. 15, vonnisnr. 3361b, folio 123, 154, 157, 165, 167, 176, 175.

111 Om het toenemende aantal gevangenen te kunnen huisvesten werd gebruikt gemaakt van de voormalige tuchthuizen en werden nieuwe gevangenis gebouwd.